

Dr Dragica Koljanin

**U službi „novog poretka”.**  
**Osnovno školstvo i udžbenici istorije u Srbiji (1941-1944)**

**Apstrakt:** Prosvetna politika je bila jedno od sredstava za ostvarivanje ciljeva okupacije na nemačkom okupacionom području u Srbiji. U tome su posebno važnu ulogu imali osnovna škola i udžbenici istorije. Prosvetne vlasti srpske kvislinške uprave, pod neposrednom kontrolom okupatora, nastojale su da odbace jugoslovenski nacionalni identitet i obnove srpski pre svega na tradicijama srpskog srednjeg veka. Na osnovu arhivskih istraživanja, objavljenih istorijskih izvora, štampe i literature dat je pregled institucionalnog organizovanja prosvetnog i školskog sistema sa posebnim osvrtom na mesto nastave istorije u osnovnoj školi i funkcije koja joj je namenjena u društvenim promenama koje su planirane u kvislinškoj upravi u skladu sa „novim poretkom“.

**Ključne reči:** Srbija, okupacija, „novi poredak“, kvislinška uprava, osnovna škola, nastavni program, nastava i udžbenici istorije.

Posle Aprilskog rata i komadanja Jugoslavije centralni deo Srbije sa Banatom i severni deo Kosova sa rudnikom Trepčom je bio pod direktnom nemačkom vojnookupacionom upravom. U Banatu je faktički vlast imala jaka nemačka nacionalna manjina, dok je na severu Kosova i u Novom Pazaru vlast imala albanska nacionalna manjina. Na ovom prostoru od oko 51.100 kvadratnih kilometara je živelo oko 3,8 miliona stanovnika, od toga oko 89,24% Srba.<sup>1</sup> U Srbiji je uveden surovi vojni okupacioni režim, a njeni privredni, delom i ljudski, potencijali su stavljeni u službu nemačkog ratnog napora. Nametnuto joj je plaćanje ogromne kontribucije za izdržavanje okupacionih vojnih snaga, a kasnije i plaćanje velike ratne štete nemačkoj nacionalnoj manjini. Principi društvenog i privrednog organizovanja u Srbiji su bili u skladu sa potrebama nemačkog okupatora i njegovim pogledom na svet.<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, 111.

<sup>2</sup> Isto, 113-114, 118-120, 132.132-136.



Nemačko okupaciono područje u Srbiji je tretirano kao srpsko područje. Iako pod nemačkom okupacijom, to je bila teritorija na kojoj su delimično obnovljeni elementi srpske državnosti, mada njen položaj do kraja okupacije nije konačno definisan. Pod nemačkom upravom i nadzorom Srbija je imala sopstvenu administraciju, sudove i organe prinude (policiju i žandarmeriju), obnovljen je privredni, verski, donekle i javni život, kao i rad osnovnih i srednjih škola. Na drugim okupacionim područjima Srbi bili izloženi masovnom progonu i uništavanju i jedino utočište su mogli da dobiju na nemačkom okupacionom području u Srbiji. U njoj je zbrinuto nekoliko stotina hiljada srpskih izbeglica sa ostalih područja podeljene zemlje, najvećim delom iz ustaške hrvatske države.<sup>3</sup>

Jedna od poluga za sprovođenje okupacione politike u domenu stvaranja ideoloških pretpostavki za novo društveno organizovanje je bila prosveta, odnosno školski sistem. Odmah posle okupacije, naredbom Glavnokomandujućeg nemačke vojske za zauzetu jugoslovensku teritoriju aprila 1941, što se faktički odnosilo na nemačku okupacionu teritoriju u Srbiji, obnovljen je i rad škola. U naredbi je navedeno i sledeće: „Državne i opštinske vlasti, policija i škole imaju dalje da rade. One služe time vlastitom narodu. Njeni upravници odgovorni su za lojalno ponašanje

<sup>3</sup> Slobodan Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 1981.

prema okupacionim vlastima. Lica koja rade u javnoj službi primaju svoje prinadležnosti nadalje kao i do sada.“<sup>4</sup>

Na čelu vojno okupacione uprave je bio nemački general koji je imao ne samo izvršnu, nego i zakonodavnu vlast (putem naredbi).<sup>5</sup> Uvedena je potpuna kontrola informacija, javnog i kulturnog života. Krajem maja 1941. su doneti rasistički antisemitski propisi, kojima je kodifikovan niz dotadašnjih diskriminatorских antijevrejskih mera. Posle izbijanja masovnog ustanka u leto 1941. sledilo je potpuno uništenje jevrejskog naroda u Srbiji, prvo muškaraca u masovnim streljanjima sa Srbima, a do maja 1942. i žena i dece.<sup>6</sup>

Okupaciona uprava se sastojala od dva osnovna dela: vojnog i upravnog. Preko upravnog aparata na čelu sa šefom Upravnog štaba dr Haraldom Turnerom vršena je kontrola svih organa vlasti koji su obnovljeni pod okupacijom. On je faktički bio neka vrsta civilnog guvernera Srbije. U njegovom štabu je postojalo 14 grupa (odseka) koje su bile zadužene za pojedine oblasti društvenog života. Odgovorni činovnik svake grupe bilo je zadužen za nadzor nad odgovarajućim ministarstvom, koja su za svaki svoj korak ili propis morala da imaju saglasnost Upravnog štaba. Peta grupa u Upravnom štabu je bila zadužena za pitanja prosvete, kulture i socijalnog staranja.<sup>7</sup> Turnerov Upravni štab je bio inicijator reforme prosvetne politike u Srbiji u leto 1941. pri čemu je glavna oštrica bila uperena protiv komunizma i njegovih pristalica.<sup>8</sup> Na toj osnovi, kao i u skladu sa sopstvenim ideološkim opredeljenjem koje je imalo podršku okupatora, organi srpske kvislinške vlasti su sprovodile svoju prosvetnu politiku.

Jedan od osnovnih oblika okupacione kontrole javnosti i školskog sistema je bila cenzura. Ona je regulisana Uredbom koja se odnosi na štampanje spisa i knjiga koju

---

<sup>4</sup> Bekanntmachung fuer das besetzte jugoslawische Gebiet/Објава за заузету југословенску територију, *Verordnungsblatt fuer besetzte jugoslawische Gebiet/Службени лист за заузету југословенску територију*, No.1 im Fielde, 1941, 2-4.

<sup>5</sup> »Саопштење о издатим правним прописима од немачких војних заповедника“, *Verordnungsblatt fuer besetzte jugoslawische Gebiet/Службени лист за заузету југословенску територију*, No.2, 12-13.

<sup>6</sup> Walter Manoschek, *'Serbien is judenfrei' Militaerische Besatzungspolitik und Judenvernichtung in Serbien 1941/42*, Muenchen 1993; Бранислав Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-1944*, Београд 2004.

<sup>7</sup> Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941-1944*, Beograd 1979, 72-73.

<sup>8</sup> »Referat dr Harald Turner komandantu Jugoistoka generalu Leru, 29.avgust 1942, *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom I, knjiga 4, 264-268 (dalje: *Zbornik NOR*).

je Vojni zapovednik u Srbiji doneo 16. jula 1941. Njom je određeno da se sva „nova izdanja knjiga svake vrste (romani, stručni spisi, školske knjige itd.) treba pre davanja u štampu predati meni na rešenje, da li za njihovo objavljivanje postoji kulturna ili privredna potreba“.<sup>9</sup>

Celi okupacioni sistem u Jugoslaviji bio izrazito antisrpski usmeren. Srpski narod se našao u vanredno teškoj situaciji koja je na velikom delu njegovog etničkog područja dovela u pitanje i sam opstanak. Bila je potpuno jasna namera da se srpski narod što više oslabi i marginalizuje, tim pre što je 27. marta 1941. jasno pokazao svoje antiosovinsko i demokratsko raspoloženje. Nemačke okupacione snage su u Srbiji ipak našle oslonac u delu domaćih političkih snaga, koje su pokušale da nađu mesto za Srbiju, u eventualno proširenim granicama od tadašnjih.



*Dimitrije Ljotić*

Okupator se u Srbiji oslanjao na ideološki i politički bliske snage, pre svega na one iz redova profašističke organizacije Zbor Dimitrija Ljotića, zatim na ljude bliske Milanu Stojadinoviću, ali i na neke druge manje istaknute prvake političkih stranaka, kao i na pojedine istaknute oficire, generale i policajce sa kojima su već ranije uspostavljane veze. Tokom cele okupacije politička i društvena osnova srpske kolaboracije bila je veoma uska.

Kao produžena ruka okupatora 30. aprila 1941. je formirana srpska kvislinška uprava pod nazivom Savet komesara. Njegov glavni zadatak je bio da stvori administrativno-političku osnovu za lakše ostvarivanje ciljeva okupacije. Srpska uprava imala je strukturu vlade sa komesarima na čelu odgovarajućih ministarstava, ali ministarstva odbrane i spoljnih poslova nisu obnovljena. Obnovljen je i rad nižih organa vlasti: banovina, srezova i opština, zatim žandarmerije i policije. Na čelu Saveta komesara je bio Milan Aćimović, koji je ujedno bio i komesar ministarstva unutrašnjih poslova.

---

<sup>9</sup> *Verordnungsblatt des Militärbefehlshabers in Serbien/Лист уредаба Војног заповедника у Србији*, 15, Београд 18 јули 1941, 134-135.

On je bio profesionalni policajac i kratkotrajni ministar policije u vladi Milana Stojadinovića.

Organizovanje otpora i sve brojnije sabotaže i borbene akcije komunističkog pokreta otpora posle napada Nemačke i njenih saveznika na Sovjetski Savez 22. juna 1941, predstavljalo je veliki izazov za okupacionu vlast i kvislinšku upravu. Radi gušenja otpora koji je tokom leta i jeseni 1941. dobio razmere masovnog ustanka u kojem su udruženo delovali komunistički i legitimistički pokret otpora, u vrhu okupacione uprave je odlučeno da se formira autoritativnija srpska uprava pod nazivom Srpska vlada. Na njeno čelo je 29. avgusta 1941. postavljen general Milan Nedić, predratni ministar vojske i mornarice, koji je na čelu kvislinške uprave ostao do kraja okupacije oktobra 1944.

Nemačka propaganda u Srbiji, za njom i srpska dirigovana propaganda teško stanje u kojem su se Srbi našli objašnjavali su velikim zabludama i pogrešnim političkim odlukama koje su donosile njihove vođe. Najfatalnija je bilo odricanje od sopstvenog nacionalnog bića i prihvatanje zapadnih liberalnih uticaja što je dovelo do stvaranja Jugoslavije u kojoj se Srbija utopila.



*Demonstracije 27. marta 1941.*

Nemački narod je prikazivan kao plemenit i prijatelj Srba, dok je vojni puč 27. marta 1941. ocenjen kao delo avanturista i neprijatelja srpskog naroda u kojem su se udružili „jevrejstvo, masonstvo i komunizam“. U propagandi se insistiralo na snazi vojne moći i vrednosti nemačkog naroda, uzdizano je stvaranje „nove Srbije“, plediralo se za „narodnu revoluciju“ i izlazak srpskog naroda iz bespuća u koje ga je doveo poguban uticaj zapadnog liberalizma i sovjetskog boljševizma iza kojih stoji

„Svetski Jevrejin“.<sup>10</sup> Jedan od glavnih propagandnih ciljeva bio je stvaranje predstave o viteškom nemačkom narodu, koji je i pored svih uvreda sa srpske strane, dao priliku Srbima i Srbiji da nađu svoje mesto u „novom poretku“. Osnovna propagandna poruka je bila sledeća: Nemačka nije želela rat protiv Srbije i ne gleda u srpskom narodu svog neprijatelja.<sup>11</sup>

Svakako ne slučajno, nazivi listova u okupiranoj Srbiji su bili *Novo Vreme*, *Obnova*, *Srpski narod*, *Naša borba*. Ideolozi i propagandisti „novog poretka“ u Srbiji zalagali su se za obnovu srpskih tradicionalnih vrednosti, oličenim u patrijarhalnom moralu, zadruzi, selu, ali i u vrednostima koje je oličavao srpski srednji vek. Te vrednosti su najbolje oličene u svetosavlju, a Sveti Sava je uzdizan kao „tvorac srpskog nacionalizma“.<sup>12</sup> Dan Svetog Save se slavio kao „dan opšte kulturno-nacionalne školske prosvete.“<sup>13</sup> Osuđivan je individualizam i afirmisan kolektivni duh kao jedna od postojanih odlika srpskog naroda, koji treba da bude organizovan i da deluje kao organska celina. Isticane su veze srpskog i nemačkog naroda u prošlosti pogotovo one kulturne.

Jedno od najvažnijih polja na kojima je delovala srpska kvislinška uprava bila je prosveta. Ubrzo posle uspostavljanja srpske uprave počele su organizacione pripreme za stvaranje novog koncepta obrazovanja i školovanja, od osnovnog do najvišeg. Ipak, do otvaranja Univerziteta nije došlo do početka 1944, a i tada je to bilo samo polovično.<sup>14</sup> Kada je reč o osnovnim školama, obavezno osnovno obrazovanje trajalo je četiri godine uz dve godine više narodne škole. Time je faktički napušten koncept obaveznog osmogodišnjeg školovanja uveden u Kraljevini Jugoslaviji 1929.

Iako je naredbom Glavnokomandujućeg nemačkih oružanih snaga već aprila 1941. određeno da škole nastave sa radom, zbog vanrednih prilika, oštećenja školskih objekata i njihovog zauzimanja od okupacionih snaga, nastava se sporo obnavljala.

---

<sup>10</sup> Милан Кољанин, „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941-1942“, *Историја 20. века*, 1, 2003, 86-94.

<sup>11</sup> Коста Николић „Немачка ратна пропаганда у Србији 1941-1944“, *Југословенски историјски часопис*, 1, 1997, 118-119.

<sup>12</sup> Велибор Јонић, „Свети Сава као творац српског национализма“, *Српски народ*, 3, 23. јануар 1943, 1; Бојан Ђорђевић, *Српска култура под окупацијом*, Београд 2008, 15-18.

<sup>13</sup> „Верски празници и верске дужности наставника и ученика“, *Гласник, Службени лист Српске православне цркве*, бр.15, 1 децембар (18 новембар) 1942, 87.

<sup>14</sup> Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941-1944, knjiga druga(1943-1944)*, Београд 1979,99-102.

Na teritoriji pod Vojnim zapovednikom u Srbiji bilo je 2.250 osnovnih (narodnih) škola.<sup>15</sup> Ipak, od jeseni 1941. radile su gotovo sve osnovne škole u Srbiji i većina gimnazija. Na početku školske 1941/1942. godine 1. septembra otvoreno je 2.113 osnovnih škola koje je pohađalo 365.583 đaka.<sup>16</sup> Na početku školske 1942/1943. godine bilo je 2.099 narodnih škola sa ukupno 367.360 đaka. Na jednu narodnu školu dolazilo je 175 učenika, a na svako odeljenje 58.<sup>17</sup>



*I beogradska gimnazija – generacija 1938.*

Veliki problem u školama je bio nedostatak nastavnog kadra jer se preko 1.000 prosvetnih radnika sa teritorije Srbije nalazilo u zarobljeničkim logorima. Srpske vlasti u više navrata su tražile od okupacionih vlasti oslobađanje srpskih prosvetnih radnika iz zarobljeničkih logora.<sup>18</sup> Međutim, taj nedostatak je brzo nadoknađen velikim prilivom izbeglica među kojima je bilo na hiljade prosvetnih radnika. U Ministarstvu prosvete je 16. avgusta 1941. izvršen privremen razmeštaj preko 3.000 učitelja-izbeglica, tako da je konstatovano da u Srbiji više nema praznih učiteljskih

---

<sup>15</sup> Arhiv Srbije, Beograd, (dalje:AS), fond Ministarstvo prosvete Srbije 1941-1944, G-3, f-281, Izveštaj Ministarstva prosvete 20.oktobar 1941. Prema jednom drugom izvoru, u školskoj 1941/1942.godini bilo je svega 2.042 osnovne škole; AS, G-3, f-15.

<sup>16</sup> *Prosvetni glasnik*, 11-12, novembar-decembar 1943, 418.

<sup>17</sup> AS, G-3, f-10.

<sup>18</sup> Vojni arhiv, Beograd (dalje: VA), fond Nedićeva arhiva (dalje: Nda), k-34 a, reg.br.35/1-4, Ministarstvo prosvete, Odeljenje za narodne škole, Opštem odeljenju, Kancelariji za zarobljenika, Šbr.35900, Beograd, 29.oktobra 1942.

mesta. Učitelji su bili dužni da se najkasnije do 18. septembra 1941. jave na svojim novim mestima službovanja.<sup>19</sup>

Istovremeno je trajalo uklanjanje nastavnika i učitelja na osnovu Uredbe o uklanjanju nacionalno nepouzdanih službenika iz javne službe koju je donela komesarska uprava 6. jula 1941.<sup>20</sup> Prema ovoj uredbi do 11. aprila 1942. je otpušteno 2.435 osoba koje su bile u nadležnosti odeljenja za osnovne (narodne) škole Ministarstva prosvete. Inače, ukupan broj prosvetnih radnika u osnovnim (narodnim) školama je 11. septembra 1942. bio 6.830.<sup>21</sup> U Odeljenju za narodne škole Ministarstva prosvete je krajem oktobra 1942. obrazovana i posebna komisija za pregled celokupnog materijala u vezi sa pitanjem uklanjanja iz službe nacionalno nepouzdanih nastavnika narodnih škola. Ministar prosvete Velibor Jonić je za predsednika komisije odredio Radislava Grujičića, zamenika šefa antikomunističkog odseka Specijalne policije Uprave grada Beograda.<sup>22</sup> Poslovi oko zaposlenja i otpuštanja iz državnih ustanova bili su u rukama izvanrednog komesara za personalne poslove Tanasija Dinića. Na stotine prosvetnih radnika je uhapšeno, internirano ili ubijeno. Najčešća je bila optužba za pomaganje ili pripadnost komunističkom pokretu otpora.<sup>23</sup> Neki učitelji su kažnjavani i zbog propagande pokreta Draže Mihailovića.<sup>24</sup>

Poslovi oko utvrđivanja i sprovođenja prosvetne politike, u skladu sa opštim smernicama okupatora, koncentrisani su u Ministarstvu prosvete. Posle formiranja Saveta komesara Milana Aćimovića, za komesara Ministarstva prosvete je imenovan Risto Jojić, bivši ministar i član Glavnog odbora Demokratske stranke. Njegov pomoćnik je bio književnik Vladimir Velmar-Janković. On je po političkom i

---

<sup>19</sup> Министарство просвете, Одељење за народне школе, III бр.32775, 20 август 1941, Размештај учитеља, *Службене новине*, бр.100-А, 22 август 1941, 7; Министарство просвете, Одељење за народне школе, Београд, 5 септембар 1941, Размештај учитеља, *Службене новине*, бр.105, Београд, 9 септембар 1941, 17.

<sup>20</sup> *Службене новине*, бр.95, 6 јул 1941.

<sup>21</sup> AS, G-3, 16-52/42; isto, 41-57/42.

<sup>22</sup> AS, G-3, f-612, Odluka ministra prosvete, Pov.III br.1289, 27.oktobar 1942; isto, Odluka ministra prosvete Pov.III Br.1329, 5 novembar 1942; Бранислав Божовић, *Специјална полиција у Београду 1941-1044*, Београд 2003, 101-102.

<sup>23</sup> AS, G-3, f-612, Министарство просвете, Одељење за народне школе, Изванредном кomesару за personalne poslove, Pov.III br.1233 i 1234, Београд, 21 октобра 1942. Овим актом Министар просвете Јонић је обавестио кomesара Динића да је двоје учитеља уhapшено у Банату »због комунистичких радњи« и упућено у концентрациони логор на принудни рад до краја рата. Решењем кomesара од 20.априла 1943.они су отпуштени из службе.

<sup>24</sup> Исто. Учитељ народне школе у Доњој Сугубини је одлуком Министра просвете 31.октобра 1942.стављен на располагање без права на принадлежности зато што је »истакнути и активни помагач одметника из покрета Драже Михаиловића«.



ideološkom opredeljenju bio mnogo bliži novom poretku nego njegov ministar. Nemačka policija je procenila da Jojić nije u stanju da uvede red u ministarstvu i sprovede očekivane promene. Posle rekonstrukcije Saveta komesara 10. jula 1941. Jojića je zamenio Velibor Jonić, koji je i ideološki i politički bio mnogo prihvatljiviji okupatoru. Vladimir Velmar-Janković je ostao na mestu pomoćnika ministra.<sup>25</sup> U vladi generala Milana Nedića za ministra prosvete je postavljen dr Miloš Trivunac. Međutim, njega je već u prvoj rekonstrukciji vlade 7. oktobra 1941. zamenio raniji komesar Ministarstva prosvete Velibor Jonić čiji je pomoćnik, kao i ranije, bio Vladimir Velmar-Janković.<sup>26</sup>



*Vladimir Velmar-Janković*

Ministarstvo prosvete je bilo podeljeno na pet odeljenja: Opšte odeljenje, Odeljenje za srednje škole, Odeljenje za narodne škole, Odeljenje za nastavu i Odeljenje za narodno prosvetisanje. Jedan od šest odseka u Odeljenju za nastavu bio je Odsek za nastavu u narodnim školama. Ministarstvo prosvete je stalno težilo da što više proširi krug svoje delatnosti i uticaja tako da je tokom vremena stvoren glomazan i nefunkcionalan birokratski aparat. Predratna struktura ministarstva prvi put je izmenjena avgusta 1941. formiranjem Odeljenja za nemačku nastavu.<sup>27</sup> Širenje kompetencija ministarstva nastavljeno je naredne godine i konačno je sankcionisano 9. februara 1943. Uredbom o uređenju ministarstva prosvete i vera. Prema ovoj uredbi, ministarstvo je bilo nadležno i za verske poslove, tako da je njegov novi naziv bio Ministarstvo prosvete i vera. Izvršene su i veće organizacione promene. I dalje su postojala tri posebna odeljenja, opšte, za osnovni i srednje obrazovanje. Odeljenje za nastavu je prošireno tako da je u njegovom sastavu

---

<sup>25</sup> Љубинка Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944. Судбина институције под окупацијом*, Београд 2009, 69-76; 165-170; Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941-1944, knjiga prva (1941-1942)*, Beograd 1979, 46-70; Слободан Керкез, *Друштво Србије у Другом светском рату 1941-1945*, Ниш 2004, 393-398.

<sup>26</sup> *Службене новине*, br.115, 14.oktobar 1941; *Ново Време*, 8.oktobar 1941; Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944*, 166-175.

<sup>27</sup> Начелник оделjenja био је Фридрих Шнајдер; AS, G-3, ф-14; Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944*, 69-76.

sada bilo i „vaspitanje naroda“. Verskim poslovima se bavilo peto, a nemačkom nastavom šesto odeljenje.<sup>28</sup>

Prema predratnom uređenju važnu ulogu u kreiranju i sprovođenju prosvetne politike imao je Glavni prosvetni savet. Kako je posle okupacije njegov rad bio onemogućen, radi hitnog sprovođenja prosvetnih reformi koje su inicirali okupacioni organi, u Ministarstvu prosvete je odlučeno da se stvori jedan privremeni organ koji će obavljati poslove iz delokruga Glavnog prosvetnog saveta dok on ne bude formiran. Odlukom komesara Ministarstva prosvete Riste Jojića 30. juna 1941. formiran je Prosvetni savet, koji će „do saobražavanja Glavnog prosvetnog saveta novostvorenim prilikama“ i do „saziva Glavnog prosvetnog saveta“ komesaru „davati mišljenje o reformi nastave, nastavnim programima, o pregledanim udžbenicima i knjigama, kao i ostalim pitanjima koja ću uputiti Prosvetnom odboru na mišljenje. Mišljenje Prosvetnog odbora podneće se na saglasnost Glavnom prosvetnom savetu kada ovaj bude sazvan./.../ Udžbenike i knjige pregledaju tri referenta, koji mogu biti određeni i van članova odbora“. Predsednik odbora je bio pomoćnik Ministra prosvete Vladimir Velmar-Janković. U sastav Odbora imenovano je osam lica među kojima su bili i budući rektor Univerziteta Nikola Popović i istaknuti član pokreta Zbor dr Dimitrije Najdanović.<sup>29</sup>

Prvi zadatak koji je dobio novoformirani Odbor odnosio se na udžbenike. Odlukom komesara Ministarstva prosvete od 1. jula 1941. u svim školama u resoru ministarstva prosvete mogli su se upotrebljavati „samo oni udžbenici, nastavna pomoćna sredstva i pomoćne knjige koje je, po preporuci Prosvetnog odbora, odobrio komesar ministarstva prosvete. Ovo važi i za sve do sada odobrene udžbenike(nastavna sredstva i knjige).“<sup>30</sup>.

Prosvetni odbor je otpočeo sa radom 7. jula 1941, a na narednom sastanku je počelo razmatranje programa pojedinih predmeta za narednu školsku godinu. Pitanje nastavnih programa, udžbenika i reformisanja nastave bili su glavni sadržaj rada Odbora. Među udžbenicima o kojima je vođeno više rasprava bili su i udžbenici istorije za narodne škole. Na sednici od 11. jula 1941. dr Nikola Škerović je pročitao

---

<sup>28</sup> *Службене новине*, br.11, 9 februar 1943.

<sup>29</sup> *Службене новине*, br.87, 9 juli 1941, 7.

<sup>30</sup> AS, G-3, Glavni prosvetni savet, f-6, r -1/1941.

predlog programa iz nacionalne istorije o kojem se ponovo raspravljalo na narednom sastanku odbora 14. jula 1941.

Posle rasprave na istom sastanku Prosvetnog odbora, novi komesar Ministarstva Velibor Jonić je propisao Pravilnik o donošenju odluka za upotrebu udžbenika u narodnim, građanskim, srednjim i srednjim stručnim školama u resoru Ministarstva prosvete.<sup>31</sup> Ovim pravilnikom bilo je predviđeno ne samo da referent da svoje



*Velibor Jonić*

mišljenje o pedagoškoj, stručnoj i naučnoj vrednosti udžbenika, nego i da oceni da li je usklađen sa propisanim nastavnim planom i programom, da li ima prednosti prema postojećim udžbenicima, da li su stil, jezik i način obrade podesni za udžbenike, kao i da naznači „koje izmene treba učiniti s obzirom na današnje prilike“.

Predsednik Odbora Velmar-Janković je na sastanku 21. jula 1941. pokrenuo „pitanje reformisanja naše celokupne nastave“. On je istakao „da je naša škola pobegla od života i naroda, vaspitač nije ono što bi narod od njega imao tražiti. Iako vremena nisu za naročito sprovođenje reformi, ipak je potrebna reforma svih škola, pa i onih koje za sada nisu u resoru Ministarstva prosvete“. Rasprava o reformi školstva nastavljena je i na narednim sastancima Odbora. Na sastanku od 4. avgusta 1941. diskutovalo se o reformisanju narodne škole. Na sastancima od 23. i 27. avgusta 1941. čitani su referati o udžbenicima istorije, a 8. septembra je deo udžbenika podnet na vanredni pregled sve do konačne odluke Ministra prosvete. Na sednicama Odbora od 22. avgusta do 8. septembra 1941. donete su preporuke o upotrebi gotovo svih udžbenika istorije za 3. i 4. razred osnovnih škola koji su bili u upotrebi do početka

---

<sup>31</sup> AS, G-3, Glavni prosvetni savet, f-2, r-31/1941, Ivod iz zapisnika redovnih sastanaka Prosvetnog odbora od 7 jula 1941 godine do 25 septembra 1942 god. Na sastanku od 14. jula, dr Alojz Šmaus, lektor za nemački jezik na Univerzitetu i sekretar Nemačkog naučnog instituta, je izneo stav »da bi bilo potrebno da se u našim čitankama uspostavi veza sa nemačkim narodom«.

rata, ukupno 26. Ovi udžbenici su dobijali odobrenja Ministra prosvete za upotrebu od 15. do 23. septembra 1941.<sup>32</sup>

Povodom pitanja udžbenika koji će se koristiti u školama 14. oktobra 1941. Ministarstvo prosvete je obavestilo Vojnoupravnog komandanta Srbije generala Dankelmana o kriterijumima kojima se rukovalo u odobravanju udžbenika: „Načela pri pregledu udžbenika uopšte, bila su ova: da se uklone potpuno iz upotrebe svi oni udžbenici koji sadrže ma šta što bi moglo da poremeti dobar odnos srpskog naroda i nemačkog naroda, odnosno što bi moglo da škodi ma u čemu ugledu nemačkog naroda. Isto tako da se postupi i sa svim onim udžbenicima koji bi svojim duhom i sastavom mogli pojačati liberalističke i marksističke tendencije. Zamena udžbenika novim treba da je takva da u punoj meri zadovolji zahteve novog vremena i novog poretka“.<sup>33</sup>

Na osnovu novog izdanja udžbenika Radosava Markovića i Tomaša Markovića *Историја Југословена за III разред основних школа* (Београд 1939) mogu da se vide izmene koje su napravljene u ovom i drugim odobrenim udžbenicima istorije za osnovne škole. Poređenjem dva izdanja istog udžbenika može da se vidi kako su u Ministarstvu prosvete shvatili potrebu da se u udžbenicima izvrše izmene „s obzirom na današnje prilike“.

Naslov udžbenika Radosava Markovića i Tomaša Markovića je promenjen u *Историја српског народа за III разред основних школа* (Београд 1941). U novom izdanju nema fotografije prestolonaslednika Petra II sa prve strane udžbenika. U Uvodu izdanja iz 1939. navedeno je sledeće: „Istorija koja govori o ljudima i događajima samo jednog naroda zove se *narodna istorija* /.../ Naš narod ima tri plemena *Srbe, Hrvate i Slovence*. Oni sačinjavaju jedan jugoslovenski narod i zovu se jednim imenom *Jugosloveni*./.../ Domovina našega naroda je *Kraljevina Jugoslavija*“. U izdanju iz 1941. godine navedeno je sledeće: „Istorija koja govori o ljudima i događajima samo jednog naroda zove se *narodna istorija*. Naša narodna istorija

---

<sup>32</sup> To su bili udžbenici Radiše Stefanovića za 3.i 4.razred, Stevana i Desanke Karadžić za 3.i 4..razred, Đorđa Lazarevića i Riste Rakočevića za 3.i 4.razred, Dušana Price za 3.i 4.razred, zatim narodne istorije za 3.i 4.razred Mihaila Jovića, Živorada Đorđevića i Dragoslava Stanjakovića, narodna istorija za 3.razred Mirka Dragovića i Save Pavićevića, istorije za 3.i 4.razred od Milana Kostića i Mateje Ljujića, zatim istorije Jugoslovena za 3.i 4.razred od Dragoljuba Ilića, Mirka Dragovića i Save Pavićevića i istorija Jugoslovena za 3.i 4.razred Miloša Matovića, kao i istorija Jugoslovena za 1.razred viših narodnih škola Predraga Stojakovića. Na spisku preporučenih udžbenika bile su i istorije za 3.i 4.razred Radosava Markovića i Tomaša Markovića, zatim Predraga Stojakovića i istorija za 3.razred osnovnih škola Borivoja Josimovića i Jovana Malezanovića.

<sup>33</sup> AS, G-3, f-52, 199/1941.

govori o životu i radu Srba, pa se zato i zove *istorija srpskog naroda* /.../Domovina našega naroda je *Srbija*". U novom izdanju izostavljene su biografije Nikole Šubića-Zrinjskog, Josipa Jurja Štrosmajera i kralja Petra II Karađorđevića. Izmene u samom tekstu bile su skoro beznačajne. U biografiji Petra I Oslobodioca u izdanju iz 1939. su navedene njegove reči „Ko hoće, braćo da se bori sa Švabama-napred!“<sup>(50)</sup>. U izdanju iz 1941. te reči su citirane na ovaj način: „Ko hoće, braćo da se bori sa neprijateljima-napred!“<sup>(46)</sup> U novom izdanju nije izdvojena inače vrlo kratka biografija kralja Petra II. Ona je najvećim delom uključena u biografiju kralja Aleksandra I, s tim što nisu navedena imena kraljevskih namesnika.

Može da se zaključi da su izmene u novim izdanjima predratnih udžbenika istorije za narodne škole bile minimalne i da su uglavnom izvršene mehanički, izostavljanjem nastavnih jedinica koje se ne odnose na srpsku istoriju. U uvodima je kao predmet izučavanja navedena srpska istorija jer izučava istoriju srpskog naroda, a kao domovina je označena Srbija. Sav ostali sadržaj ostao je potpuno isti, uz ostalo i opisi ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno jugoslovenskog naroda (49,53%). Treba imati u vidu da je istovremeno u javnosti stvaranje Jugoslavije osuđivano kao velika istorijska greška jer su se Srbi time odrekli svoje tradicije i u njoj se „utopili“.

Principi kojima su se rukovodile prosvetne vlasti pri pregledu udžbenika su bili u skladu sa opštim izrazito antikomunističkim konceptom propagandne akcije okupacione i kvislinške uprave. Ona je pratila izuzetno surovu vojnu akciju gušenja ustanka u jesen 1941. koja je odnela desetine hiljada života. Deo borbe protiv pokreta otpora i ustanika bilo je otpuštanje i hapšenje nepouzdanih učitelja i nastavnika, kao i učenika, koji su bili sumnjivi za veze sa pokretom otpora, pre svega onim komunističkim. Antikomunistička akcija postala je stalna aktivnost kvislinške uprave i u školama, putem predavanja u školama, određivanjem tema za pismene sastave, kolektivnim odlascima na antikomunističke izložbe i javna predavanja.

Antikomunistička predavanja su organizovana kako u prestonici, tako i u unutrašnjosti i na njima su govorili učitelji, nastavnici, pa i sam ministar prosvete. O održanim predavanjima su podnošeni izveštaji Ministarstvu prosvete.<sup>34</sup> Predavanja sa antikomunističkom temom su organizovana ne samo za učenike, nego i za njihove nastavnike od koji se očekivalo da deluju u tom duhu na svoje đake. Ministar prosvete

---

<sup>34</sup> AS, G-3, f-611, Načelstvo sreza kolubarskog, Ministarstvu prosvete, Odeljenju za narodne škole, Antikomunistička predavanja u školama sreza kolubarskog, Lazarevac, 10 maja 1942.

Velibor Jonić je 20. oktobra 1942. na Kolarčevom narodnom univerzitetu otvorio „drugi tečaj za nastavnike i nastavnice svih beogradskih srednjih škola predavanjem pod nazivom „Problem naše duhovne orijentacije“. Ono je objavljeno i kao brošura, i kao članak u stručnom glasilu *Просветни гласник*.<sup>35</sup>

U predavanju ministra Jonića iznete su neke od osnovnih ideoloških postavki nove školske politike na kojima se zasnivao i sam kvislinški režim. „Zato mi hoćemo da stvorimo školu koja će glavnu pažnju obraćati na vaspitanje, na izgradnju ličnosti a ne samo obrazovanje uma, kako je to materijalistička škola dosada htela i postupala. Naša srpska omladina mora biti vaspitavana u duhu naših tradicija, u duhu našeg narodnog shvatanja sveta i života. Samo takva, ona može biti od koristi sebi i svome narodu. Nismo mi nacionalisti zbog toga nazadni, kao što komunisti kažu. Naprotiv! Mi se borimo za svetu stvar, za boljeg čoveka koji će jedini biti u stanju da ostvari bolje i pravednije društvo, društvo bratske ljubavi i solidarnosti. Kroz naš nacionalizam mi hoćemo da služimo čovečanstvu. Zato i tražimo pravo na duhovnu ličnost, pravo na egzistenciju narodnog duha, jer smo uvereni da samo kroz izgrađenu duhovnu ličnost možemo da stvorimo dela koja mogu i drugima da budu korisna.“<sup>36</sup>

Ministarstvo prosvete je od jeseni 1941. dostavljalo školama naloge da organizuju predavanja protiv komunizma na sledeće teme: „Naš seljak i komunizam“, „Patrijarh Varnava i komunizam“ i „Sovjetska unija nije Rusija“. Ove teme trebalo je predstaviti na osnovu istoimenih brošura, koje su korišćene u školama tokom celog perioda okupacije.<sup>37</sup> U brošuri „Naš seljak i komunizam“, glavne teme su bile sledeće: Komunisti i Jevreji oduzimaju zemlju seljacima, Seljak postaje rob, Selo bez boga i morala, Još jedna komunistička laž, Najveći neprijatelji seljaka komunisti. Osnovne teze su bile da je jevrejstvo nosilac komunizma, koji uništava osnovne vrednosti društva (porodicu, veru, privatnu svojinu). Nosilac borbe protiv njih je general Nedić, ali će se sa njima obračunati sam srpski seljak. Ove brošure su čitane na obaveznim „patriotskim“ predavanjima koja su u svim školama držana dva časa nedeljno.<sup>38</sup> Jedan

---

<sup>35</sup> „Проблем наше духовне оријентације“, *Просветни гласник*, 11, новембар 1942, 587-598; Велибор Јонић, *Проблем наше духовне оријентације*, Београд 1943.

<sup>36</sup> В. Јонић, *Проблем наше духовне оријентације*, 12.

<sup>37</sup> AS, G-3, f-147.

<sup>38</sup> *Наш сељак и комунизам*, 5. Види и брошуру *Крвава листа комунистичких злочина у Србији*, Београд 1942. (репринт Крагујевац 1998); Миодраг Симић, „Школе у Београду у време окупације од 1941. до 1944“, *Годишњак града Београда*, књ. XXI, Београд 1974, 93.

od pisaca antikomunisti; kih brošura bio je i inspektor Specijalne policije Radislav Grujičić, a njegove brošure su masovno korišćene u školama.<sup>39</sup>

Glavnu ulogu u reformi nastave u novom duhu, odnosno prema zahtevima nemačkog okupatora, i dalje je imao Prosvetni odbor. Iz nekog razloga došlo je dužeg prekida u njegovom radu u jesen i zimu 1941/1942. Odbor se sastao tek 11. novembra 1941. kada su ponovo pročitani referati o udžbenicima i određeni su novi referenti za prispele udžbenike. Prosvetni odbor je zatim prekinuo rad koji je nastavljen tek 10. februara naredne godine. Iako je najavljivano obnavljanje rada Glavnog prosvetnog saveta, tek 17. aprila 1942. doneta je Uredba o Glavnom prosvetnom savetu. To je bio „savetodavni organ Ministra prosvete u svim pitanjima, koja se odnose na školu, nastavu, narodno prosvetovanje i narodnu kulturu uopšte.“ Savet su sačinjavali Veliko prosvetno veće i osam radnih odbora od kojih je prvi bio za osnovno obrazovanje. Broj članova Glavnog prosvetnog saveta je bio 70 što je značilo da je udvostručen u odnosu na predratni broj. Veliko prosvetno veće sačinjavali su predstavnici praktično svih društvenih, kulturnih i privrednih organizacija kao i predstavnici Srpske pravoslavne crkve.<sup>40</sup> I pored formiranja Glavnog prosvetnog saveta, Prosvetni odbor je nastavio sa radom i donosio je odluke iz delokruga Saveta. Prosvetni odbor je održao ukupno 70 sednica i delovao je sve do leta 1943. I pitanje reforme celokupne nastave koje je Velmar-Janković pokrenuo na jednom od prvih sastanaka Prosvetnog odbora rešavano je u okviru Prosvetnog odbora.

Formiranje Glavnog prosvetnog saveta i njegov sastav trebali su da budu potvrda da školska reforma ima najširu društvenu podršku, a računalo se i na propagandni efekat. Ovim je dokazivana blagonaklonost okupacionih vlasti koje su dozvolile inicijativu u reformisanju i modernizovanju škola u Srbiji.<sup>41</sup> Veliko prosvetno veće je bilo glomazno i neefikasno telo koje je održalo svoj prvi redovni godišnji sastanak tek 10. novembra 1943. Zadatke Glavnog prosvetnog saveta uglavnom su obavljali radni odbori, pri čemu im je najvažnija uloga bila pregledanje i odobravanje

---

<sup>39</sup> Pomoćnik Ministra prosvete i vera Velmar-Janković tražio je 7.decembra 1943. od Propagandnog odeljenja Ministarskog saveta da dostavi njegovom ministarstvu 20.000 primeraka brošure inspektora Grujičića o borbi protiv komunizma »radi dostavljanja iste školama«; AS, G-3, f-14.

<sup>40</sup> AS, Г-3, Главни просветни савет, ф-2, р 217/1944, Уредба о Главном просветном савету, М.С.бр. 1584, 17 април 1942; *Службене новине*,39, 15.мај 1942, 6-7.

<sup>41</sup> Владета Тешић, Милан Мирковић, Срећко Ђунковић, Раде Вуковић, *Сто година Главног просветног савета Србије 1880-1980*, Београд 1980, 140.

udžbenika, jer su u školama mogli da se koriste samo udžbenici koje je pregledao i preporučio Savet.<sup>42</sup>

Tokom leta 1942. Ministarstvo prosvete je vršilo pripreme za početak nove školske godine i posebno se bavilo pitanjem udžbenika. Predsednik Prosvetnog odbora Velmar-Janković je na sednici odbora 7.jula 1942. izneo razloge zbog kojih je doneta Uredba o ponovnom pregledu udžbenika osnovnih i srednjih škola i istakao sledeće: „Revizija izvršena prošle godine nije bila dovoljna, jer su odobreni i oni udžbenici koji po svom duhu, po svom kvalitetu, po svom autoru kao i po ostalim momentima ne udovoljavaju današnjim zahtevima škole i vaspitanja. Mnogi su udžbenici rasprodati i treba da se donese odluka o eventualnom doštampavanju ili preštampavanju, odnosno da se zabrani upotreba i prodaja a tako isto doštampavanje udžbenika koji ne odgovaraju današnjim prilikama./.../ O udžbenicima će referisati Odboru isti referenti koji su i prošle godine pregledali i ocenili udžbenike, sada pred plenumom, vodeći računa o napred istaknutim zahtevima“. Posle diskusije o udžbenicima, među njima i onih iz istorije, na sastancima Odbora 8. i 9. jula, završena je revizija svih udžbenika koji su odobreni za osnovne i srednje škole prethodne školske godine 1941/1942.<sup>43</sup>

Na osnovu mišljenja Prosvetnog odbora Ministar prosvete Velibor Jonić je 21. jula 1942. doneo odluku da se u osnovnim školama koriste sledeći udžbenici istorije: Радиша Стефановић, *Историја за IV разред основних школа*; Ђорђе Лазаревић и Риста Ракочевић, *Историја за IV разред основних школа*; исти, *Историја за III разред основних школа*; Душан Прица, *Историја за IV разред основних школа*; исти, *Историја за III разред основних школа*; Михаило Јовић, *Народна историја за III разред основних школа*; исти, *Народна историја за IV разред основних школа*; Милан Костић, Матија Љујић, *Историја за III разред основних школа*; исти, *Историја за IV разред основних школа*; Др Радосав Марковић и Томаš Марковић, *Историја за IV разред основних школа*; исти, *Историја за III разред основних школа*; Предраг Стојаковић, *Историја за III разред основних школа*; исти, *Историја за IV разред основних школа*; исти, *Историја*

---

<sup>42</sup> „Правилник о пословању Главног просветног савета“, *Службене новине*, 62, 25.август 1944; „Образовање новог Главног просветног савета при Министарству просвете и вера и прво редовно заседање Великог просветног већа Главног просветног савета“, *Просветни гласник*, 11-12, новембар-децембар 1943, 383-386; Љ. Шкодрић, *Министарство просвете и вера у Србији 1941-1944*, 80-83.

<sup>43</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-2, р 31/1942.



*Југословена за I разред виших народних школа; Боривоје Јосимовић и Јован Малезановић, Историја за III разред основних школа.* Ministar je odredio da se osim odobrenih udžbenika, ne sme upotrebljavati ni jedna druga knjiga „i nastavnici ne smeju ni u kom slučaju, upućivati učenike da kupuju i upotrebljavaju neodobrene knjige ili pomoćna nastavna sredstva“.<sup>44</sup>

Upravni štab vojnog zapovednika Srbije nije bio zadovoljan udžbenicima koji su korišćeni u srpskim osnovnim školama i reagovao je već na početku školske godine u skladu sa svojim ovlašćenjima. Referent Upravnog štaba je prvo o tome razgovarao sa ministrom Jonićem, a zatim je sledilo naređenje samog šefa Upravnog štaba. Turner je 3. septembra 1942. uputio ministru Joniću naređenje kojim se zabranjuje upotreba svih udžbenika istorije i zemljopisa za osnovne škole koje je on odobrio 21. jula 1942.

Od zabrane Turner je izuzeo neke čitanke za osnovne i srednje škole, i odobrio je upotrebu samo tri srednjoškolska udžbenika istorije. Naglasio je pri tome da i ovi odobreni udžbenici mogu da se koriste samo te školske godine. „Dalja dozvola za narednu školsku godinu ne dolazi u pitanje. Stoga Vas molim da se postarate, kako bi se izdavanje novih udžbenika blagovremeno priprenilo. Pripremanje novih izdanja za privremeno još dozvoljene udžbenike pomenutih struka ne dozvoljava se. A i za preštampavanje udžbenika ostalih struka potrebno je prethodno Vaše novo odobrenje a time i saglasnost nemačkog nadležstva koje dolazi u obzir./.../ Molim Vas da mi odmah pošaljete izveštaj o izvršenju“.<sup>45</sup>



*Harald Turner*

Na osnovu Turnerovog naređenja da se izvrše pripreme za izdavanje novih udžbenika, Prosvetni odbor je na svom sastanku 7. septembra 1942. doneo odluku da se „obrazuje komisija za izradu programa za narodne škole i za pripremu konkursa za

<sup>44</sup> АС, Г-3, ф-8, Главни просветни савет при Министарству просвете, С.бр.137, 21.јул 1942; „Одлука Министра просвете о употреби уџбеника у народним школама за школску 1942/43 годину, *Службене новине*, 61, 31 јули 1942, 12-13.

<sup>45</sup> АС, Г-3, ф-8, Опуномоћени и командуюћи генерал у Србији, Заповедник Србије, Управни штаб, Министру просвете, Дн.бр.3989/42-V, Београд, 3. IX 1942.

udžbenike“, a određen je i sastav komisije.<sup>46</sup> Postupajući po Turnerovom naređenju, 9. septembra 1942. ministar Jonić je doneo odluku da se „prema ukazanoj potrebi“ njegova odluka o odobrenju udžbenika od 21. jula 1941. izmeni tako što se stavljaju van upotrebe u narodnim školama svi odobreni udžbenici istorije i zemljopisa.<sup>47</sup> Ministarstvo prosvete je uputilo naređenje svim okružnim načelnicima da se povuku naznačeni udžbenici iz upotrebe u narodnim školama. Do kraja februara 1943. sve škole su povukle ove udžbenike iz upotrebe, o čemu je pomoćnik ministra Velmar-Janković izvestio Upravni štab vojnog zapovednika Srbije 27. februara 1943.<sup>48</sup>

U skladu sa ranije započetim raspravama o potrebi reforme celokupne nastave, na sastanku Prosvetnog odbora 5. septembra 1942. raspravljalo se o reformi narodnih škola. “Odbor nalazi da je gradivo u osnovnoj školi preopširno, pa se oseća potreba da se smanji gradivo, program i udžbenici“. Na sednici Odbora od 7. septembra 1942. je odlučeno da se formira komisija koja je imala zadatak da izradi programe za narodne škole i pripremi konkurs za udžbenike.<sup>49</sup> Svojom odlukom od 10. septembra 1942. Ministarstvo prosvete je formiralo komisiju sa zadatkom da prouči pitanje školske reforme „Vodeći računa o tome da program bude raspoređen tako da za njegovo izvođenje budu sledeći udžbenici: *Bukvar*; *Veronauka* (za III i IV razred); *Čitanka* u koju bi ušla Istorija, Zemljopis, Građanske pouke i Poznavanje prirode; *Računica* i udžbenik za *poljoprivredna zanimanja*.“<sup>50</sup>

Radni odbor za izradu Nastavnog plana i programa za osnovne škole završio je posao i početkom decembra ga je podneo Ministru prosvete. U skladu sa odlukom Ministra prosvete od 10. septembra 1942. odbor je izvršio radikalnu promenu nastave u osnovnim školama. U predmetu Otadžbina i naša prošlost spojeno je gradivo Narodne istorije i Zemljopisa, a u predmetu Priroda i čovekov rad je spojeno gradivo iz predmeta Poznavanje prirode, Praktična znanja i umenja, Praktična poljoprivreda, Higijena, Domaćinstvo i Ručni rad. Odbor je smatrao da se time svodi „broj predmeta na najmanju meru, pa će i broj udžbenika biti manji“. Prema mišljenju Odbora, za ovaj plan i program je trebalo izraditi opširnija metodička uputstva, kao i da se

---

<sup>46</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-2, р 31/1942.

<sup>47</sup> *Службене новине*, 73, 11 septembar 1942, 11.

<sup>48</sup> АС, Г-3, ф-8, Министарство просвете и вера, Главни просветни савет, Управном штабу, С.бр.197, 27.фeбруара 1943.

<sup>49</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-2, р 31/1942.

<sup>50</sup> Citat prema: В.Тешић и др., *Сто година Главног просветног савета*, 139.

raspiše stečaj za izradu budućeg stalnog nastavnog plana i programa.<sup>51</sup> Novi nastavni plan i program za osnovne škole prihvaćen je na 45. sastanku Prosvetnog odbora održanom 29. decembra 1942. Ministar prosvete i vera Jonić je svojom odlukom od 30. januara 1943. propisao važenje ovog nastavnog plana i programa od početka školske 1943/1944. godine.<sup>52</sup>

### Nastavni plan i program za osnovnu školu

Nastavni predmeti	Razredi			
	I	II	III	IV
Nauka o veri s moralnim poukama	1	1	2	2
Srpski jezik	11	11	7	7
Otađzbina i njena prošlost	—	—	4	6
Priroda i čovekov rad	—	—	5	5
Račun i geometrija	5	5	4	4
Pevanje	1	1	2	2
Telesne vežbe i dečje igre	2	2	2	2
<b>Svega časova</b>	<b>20</b>	<b>20</b>	<b>26</b>	<b>28</b>

Novi nastavni plan i program, a naročito program iz novog predmeta Otađzbina i njena prošlost, pokazivali su suštinu prosvetne reforme i njene ideološke osnove. Njima su konačno postavljeni srpski geografski i istorijski okviri za shvatanje prošlosti i sadašnjosti srpskog naroda u školama. Značaj koji je pridavan ovom nastavnom predmetu vidi se i po tome što je planom predviđeno da se predmet izvodi na 4 časa nedeljno u trećem razredu i na 6 časova nedeljno u četvrtom razredu. Znanja iz prošlosti predstavljana su na kolektivističkom principu uz naglašenu odgovornost pojedinca za narodnu zajednicu koja se posmatra kao narod-osoba. Srbija je prostor na kojem je do izražaja došao srpski narodni genije, koji je najpotpuniji izraz imao u narodnoj tradiciji. Upadljivo je da nedostaje opšteslovenski istorijski sadržaj što svakako treba povezati sa nemačkim neprijateljstvom prema panslovenstvu. Hronološki okviri su suženi, nema nastavnih sadržaja o životu u staroj postojbini,

<sup>51</sup> AS, G-3, f-6, Predsednik Radnog odbora, Ministru prosvete, Beograd, 5.XII 1942.

<sup>52</sup> *Наставни план и програм за основне школе на територији Србије*, Београд 1943, 3.

odnosno o Starim Slovenom, a izlaganje prošlosti se završava sa Prvim svetskim ratom. Treba naglasiti da nisu predviđeni posebni udžbenici za predmet Otadžbina i njena prošlost. Sadržaji ovog predmeta su uključeni u srpske čitanke za 3. i 4. razred čime su istorijski i zemljopisni sadržaji predstavljeni uporedo sa sadržajima programa iz srpskog jezika.<sup>53</sup>

Prema Nastavnom programu, zadatak predmeta Otadžbina i njena prošlost je da učenik „stekne živu sliku svog zavičaja i, pomoću nje, cele srpske otadžbine. On treba da oseti povezanost između tla i svega što na njemu živi, kao i geografsku i istorijsku povezanost između pojedinih krajeva srpske zemlje. Učenik treba osobiti da upozna vezu između života svoga naroda i njegove rodne grude, i da na taj način doživi stvaralački rad njegov kao borbu sa prirodom i kao korišćenje njenih zakona. Kad učenik to oseti, on će steći poštovanje prema radu i ljubav prema svojoj otadžbini i narodu. Ova ljubav još više će se probuditi upoznavanjem običaja i predanja, kao i života i rada znamenitih ljudi iz narodne prošlosti. Na ovaj način u učeniku će se razvijati osećanje povezanosti sa zemljom svoga naroda i narodnom zajednicom kao i svest o ličnoj odgovornosti prema njima.“<sup>54</sup>

Nastavnim programom za treći razred učenik je trebao da stekne pre svega znanja o prošlosti svoga zavičaja, koji je shvaćen kao osnova za nova znanja. „Zavičaj i njegova prošlost predstavljaju glavnu građu koja vezuje sve nastavne grane i daje jedinstvo nastavi. Na ovome stupnju učenikovog razvitka najglavniji je istorijsko-zemljopisni način obrade.“ Sadržaji iz istorije trebali su da budu predstavljeni na sledeći način: „I u poznavanju prošlosti otadžbine polazi se od zavičaja. Na zadacima koje postavlja istorijska obrada zavičajnog gradiva učenici će dobro proučiti istorijske spomenike i druge znamenitosti ovog kraja i uživeti se u njihov značaj pomoću predanja koja o njima žive u narodu. Isto tako učenici će se dobro upoznati sa životom i radom istorijskih ličnosti koje je odnjihao njihov zavičaj i pomoću narodne pesme i predanja steći o njima jasnu i ubedljivu sliku. Ovi doživljaji iz prošlosti zavičaja služe kao sadržajna podloga za dalju nastavu narodne istorije/.../ Jezgrovitu i ubedljivu sliku junaka i drugih istorijski znamenitih ljudi iz dečjeg kraja iskorišćuje nastava kao jak doživljaj na koji nadovezuje slike velikana i junaka iz drugih krajeva naše otadžbine koje je narod svojom pričom i pesmom načinio primerima srpske snage i veličine. To

---

<sup>53</sup> „Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Минисарства просвете и вера“, *Просветни гласник*, 11-12, новембар-децембар 1943, 418.

<sup>54</sup> *Наставни план и програм за основне школе на територији Србије*, 7-8.

su: Sveti Sava, Marko Kraljević, Kosovski junaci (Knez Lazar, Miloš Obilić, Milan Toplica, Ivan Kosančić, Boško Jugović), Karađorđe, Ilija Birčanin, Knez Ivo od Semberije, Hajduk Veljko, Stevan Sindelić, Đakon Avakum, Tanasko Rajić, itd. Građu za slike srpskih velikana i junaka upoznati poglavito iz tradicije i narodne književnosti, pošto je tu srpski narod dao svoje, srpsko i narodsko shvatanje prošlosti svoje otadžbine“.<sup>55</sup>

Sadržaj istorijske nastave u četvrtom razredu osnovne škole je proširen i zasnovan je na izlaganju o prošlosti otadžbine. I u ovom razredu usko su povezani sadržaji iz zemljopisa i istorije, a jedan od zadataka je bio da se učenici upoznaju sa upravnom podelom otadžbine i nazivom njenih pokrajina. „Prošlost otadžbine u ovom razredu upoznaje se na slikama krupnih istorijskih događaja i narodnog života, kao što su: Srbi se sele u novu otadžbinu, Srbi postaju hrišćani, Srbi osnivaju svoju državu, Srbija postaje kraljevina, Svetosavska crkva, Srbija postaje carevina, Život Srba u staroj državi, Srpske zadužbine i rad u njima, Prva srpska štamparija, Srpska država propada, Srbi robuju, Svetosavska crkva za vreme robovanja, Gusle i guslari, Prvi ustanak, Drugi ustanak, Obnova srpskih kraljevina, Oslobođenje srpskog naroda. Građu za ove slike uzimati ne samo iz istorije, već i iz narodne tradicije i narodne i umetničke književnosti“.

Uporedo sa reformom osnovne škole, prosvetne vlasti su reformisale i višu narodnu školu, čiju broj je i do okupacije bio mali. Broj viših narodnih škola je ostao mali tako da je najveći deo učeničke populacije bio obuhvaćen jedino četvorogodišnjim školovanjem. Na početku školske 1942/1943. godine od ukupno 2.099 narodnih škola, bilo je 93,19 % četvororazrednih, 2% petorazrednih (sa jednim razredom više narodne škole), 3,35% šestorazrednih (sa dva razreda više narodne škole) i svih ostalih 1,24%.<sup>56</sup> U Srbiji je veoma mali broj škola imao posebno odeljenje i posebnog nastavnika za višu narodnu školu, a i njih je bilo uglavnom po velikim gradovima. Uobičajeno je bilo da su odeljenja viših narodnih škola spojena sa 3. i 4. razredom i da im je nastavu držao jedan nastavnik.<sup>57</sup>

Na osnovu mišljenja Glavnog prosvetnog saveta, ministar Jonić je 3. decembra 1942. propisao Privremeni nastavni program za višu narodnu školu koji je odmah

---

<sup>55</sup> Isto, 8-9.

<sup>56</sup> AC, Г-3, Главни просветни савет, ф-10.

<sup>57</sup> AC, Г-3, Главни просветни савет, ф-8, р 344/1943, Generalni sekretar Glavnog prosvetnog saveta, Odeljenju za osnovno obrazovanje, O.br.359, Beograd, 31. mart 1943.

stupio na snagu. Kao i u četvororazrednim osnovnim školama, i u višim narodnim školama istorija se izučavala zajedno sa zemljopisom u nastavnom predmetu Otadžbina i njena prošlost. Za ovaj predmet je određeno 4 časa nedeljno u prvom i 4 časa nedeljno u drugom razredu. U prvom razredu izučavala se zavičajna istorija, kao i sledeće obavezne teme: Značaj Svetog Save za srpsku crkvu i srpsku prosvetu, Srpsko carstvo, Kosovska etika i kosovski junaci, Uzroci propadanja srpskih država (sebičnost i nesloga velikaša), Uloga srpske crkve u istoriji srpskog naroda i stvaranje srpske države; Značaj narodne pesme i gusala u životu srpskog naroda; Dela znamenitih ljudi prvog i drugog ustanka. U drugom razredu više narodne škole tražilo se „proučavanje svih ostalih srpskih etničkih oblasti i zemlje u kojima Srbi žive. Kao i u prvom razredu, isticati istorijsku ulogu znamenitih ličnosti i vrednost pojedinih istorijskih događaja., proširujući gradivo iz prvog razreda; nastavu protkati štivom iz narodne književnosti, iz istorijskih i zemljopisnih knjiga, iz istorijskih romana, pripovedaka i istorijskih drama; učiti napamet pojedine lepše i važnije stavove junačkih narodnih pesama“.<sup>58</sup>

Turnerovim naređenjem od 3. septembra 1942. od ministra Jonića se tražilo da izvrši pripreme za izdavanje novih udžbenika. Prosvetni odbor je na svom sastanku 7. septembra 1942. doneo odluku da se „obrazuje komisija za izradu programa za narodne škole i za pripremu konkursa za udžbenike“, a određen je i sastav komisije.<sup>59</sup> Konkurs za izradu novih udžbenika za osnovne škole ministar prosvete je raspisao tek 5. februara 1943. Na čelo komisije za pregled i ocenu podnetih rukopisa postavljen je Vladimir Velmar-Janković i određen je rok za završetak rada, 30. juni 1943.<sup>60</sup>

Komisija za pregled primljenih rukopisa formirana je odlukom ministra 8. juna 1943. Prosvetni odbor je na svojoj 66. sednici održanoj 1. jula 1943. predložio spisak rukopisa koje treba nagraditi. Konkursom su dobijeni svi udžbenici za osnovne škole, osim za veronauku. To su bili sledeći udžbenici: Bukvar sa čitankom za I razred, Srpska čitanka za II razred, Srpska čitanka za III razred (Srpski jezik, Otadžbina i njena prošlost), Srpska čitanka za IV razred (Srpski jezik, Otadžbina i njena prošlost),

---

<sup>58</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-8, р 44/1942.

<sup>59</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-2, р 31/1942.

<sup>60</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-14, р-450/1943; *Службене новине*, 11, 9 фебруар 1943. За извршење овог задатка Главни просветни савет је затражио ванредни кредит од 2,990.000 динара; АС, Г-3, ф-8. Тај кредит је касније и одобрен; АС, Г-3, ф-14, р-340/1943.

Priroda i čovekov rad za III i IV razred i Račun i geometrija za III i IV razred ujedno.<sup>61</sup>

Delovi čitanke za treći razred nosili su i sledeće naslove: Moj narod je srpski narod, Znamenja mog naroda, Od Boga i majke počinje život, Istorijski put moga naroda, Pastiri duša moga naroda, Moj narod je viteški narod, Veliko je čisto srce u mog naroda, Moj narod je mučeništvom ovenčan, Oltar otadžbine Srbije.<sup>62</sup> Srpske čitanke za III i IV razred osnovnih škola autora Svetomira Milovanovića ministar Jonić je 31. jula 1944. preporučio za upotrebu i u narednoj, 1944/1945. školskoj godini.<sup>63</sup> To je bio jedan od poslednjih akata ministra Jonića uoči oslobođenja oktobra 1944.



*Milan Nedić*

Vlada generala Nedića sve vreme svoga delovanja je strogo kontrolisala izdavanje knjiga i školskih udžbenika. Iako je postojao razrađen mehanizam cenzure i kontrole, kako od okupacionih, tako i od kvislinških vlasti, donošeni su i novi propisi iz te oblasti. Vlada je 1. oktobra 1943. donela Uredbu o pregledu i zabrani knjiga kojom je ministar prosvete i vera ovlašćen „da u cilju zaštite nacionalnog duha podvrgne

---

<sup>61</sup> Prve nagrade za čitanke III i IV razreda nisu dodeljene. Druga nagrada za čitanke 3.razreda dodeljena je rukopisu Svetomira D. Milovanovića. Za čitanke 4.razreda drugu nagradu je dobio rukopis Svetomira D. Milovanovića, a treću nagradu rukopis Nedeljka Narandžića; AS, G-3, f-14, r-340/1943.

<sup>62</sup> AC, Г-3, Главни просветни савет, ф-12, 25, 27.

<sup>63</sup> AC, Г-3, Главни просветни савет, ф-23.

pregledu udžbenike, pomoćne knjige, naučna i književna dela itd., koja su objavljena ili budu objavljena a koja mogu nepovoljno uticati na nacionalno i moralno vaspitanje srpske omladine i naroda“.<sup>64</sup> Nedićeva vlada je 29. oktobra 1943. donela Uredbu o osnivanju fonda za izdavanje udžbenika pri ministarstvu prosvete. U fondu su trebala da budu prikupljena sredstva koja će „poslužiti projektovanju, i izdavanju novih udžbenika za narodne, građanske, srednje, učiteljske i srednje stručne škole i nabavci nastavnih sredstava za ove škole“.<sup>65</sup>

Prosvetna reforma uklapala se šire planove društvene reorganizacije koji su stvarani u kvislinškoj upravi. Njih je objedinjavao Srpski civilni plan čiju izradu je iniciralo Ministarstva prosvete i vera sredinom 1942. Kada su stručne škole prešle u nadležnost Ministarstva prosvete, ono je juna 1942. počelo pripreme za izradu opšteg prosvetnog plana za Srbiju.<sup>66</sup> Državnim prosvetnim planom je zaokružen koncept prosvetne politike u školama i okončana reforma prosvete, koja je trajala od leta 1941. Prema Polaznim tačkama za Državni prosvetni plan u okviru Srpskog civilnog plana, osnovne pretpostavke za njegovo ostvarenje su „da Srbi hoće da nastave svoj put u istoriji kao Srbi“ i da ne žele da napuste sledeće osnove svog istorijskog života: „hrišćanstvo i pravoslavlje; svetosavski duhovni put o njegov kulturni krug; patrijarhalno shvatanje porodičnih i društvenih odnosa; junački stav u životu; poštovanje ciljeva naših predaka; čoveštvo sadržano u našem predanju na srpskom narodnom jeziku“.<sup>67</sup> Prema navedenim Polaznim osnovama, Državni prosvetni plan imao bi tri dela: administrativni, kulturno-politički i školski. „Školski ili nastavni plan opet, starajući se o obrazovanju srpskog čoveka, treba da nam odgovori, i neprestano i svestrano da odgovara na pitanje: kakvog ćemo srpskog čoveka vaspitati? Treba dakle pre svega odgovoriti na to kakav nam srpski čovek treba, i zašto nam takav treba pa onda utvrditi i to kakve su nam sve škole, kakvi nastavnici i kakvi vaspitanici potrebni. Tu se vidi najbolje koliko je čitav problem naše prosvete prvenstveno problem snalaženja, orijentacije. Jer, izvesno je da nam treba drugi tip Srbina pre svega drugi tip omladinca nego što je onaj koji se razvijao u ne mnogo budnom

---

<sup>64</sup> *Службене новине*, 79, 8. oktobar 1943.

<sup>65</sup> *Службене новине*, 95, 3. децембар 1943.; АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-20, р-273/1943.

<sup>66</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-13, р 2/1942, Raspis O.br.10720 Ministarstva prosvete upućen svim ministarstvima, komorama, glavnom savezu zemljoradničkih zadruga i naučnim ustanovama, Beograd, 24. jun 1942.

<sup>67</sup> VA, Nda, k-35, reg.br.4/2-1.



razdoblju posle 1918. Kakvo iskustvo nas dovodi do ovog tvrđenja? Prvo, iskustvo da je ideja o ciljevima srpske narodne zajednice kod našeg čoveka posle 1918 bila pogrešna. Drugo, iskustvo da je svest o odgovornosti našeg čoveka prema srpskoj narodnoj zajednici bila u prošlom periodu nedovoljna. Treće, iskustvo da je osećanje opasnosti koje su Srbe od 1918 počele na ovamo počele okruživati i u nama samima nastanjivati se bilo pomućeno kod našeg čoveka./.../Zbog svega toga ni u javnom životu, i samim tim ni u nastavi, u školi nije mogao biti formiran onaj tip mladog Srbina koji bi se celim svojim životom posvetio i odgovorio ciljevima srpske narodne zajednice u punoj svesti opasnosti kojima je ona izvrgnuta i bez obzira na to da li ta zajednica povremeno živi u sadržavnom životu sa drugim narodima“.<sup>68</sup>

Ministarstvo prosvete je u pripremi prosvetnog plana sprovelo dve široke ankete o školskom pitanju na osnovu čega su doneti sledeći zaključci: “1) Da nemamo dovoljno savesno školovane inteligencije-dakle osposobljenog i odgovornog narodnog vođstva; 2) Da to dosadašnje vođstvo nije organizovalo za poslednjih dvadeset godina narodni život nego pretežno svoj privatni život; 3) Da tipovi naših škola nisu osnovani ni prema organskim potrebama, ni prema duhovnom liku zemlje ni prema ekonomsko-društvenoj strukturi zemlje; 4) Da škole nisu uvođene po utvrđenom i smišljenom redu potreba, nego po željama partijske politike, kojoj su imali da služe i drugi školski interesi, kako nastavnika i nastave, tako učenika i roditelja; 5) Dosadašnja škola nije davala dobrog srpskog građanina, ni orijentaciju njegovu u svetu, a često ni dobrog stručnjaka, ni opšteobrazovanog srpskog čoveka.“<sup>69</sup>

U okviru izrade projekta Državnog prosvetnog plana izrađena su Opšta i osnovna načela reformisane srpske škole. „I Srpska škola počiva na načelu srpskog nacionalnog i evropskog vaspitanja. Cilj reforme je da isključi pretežno internacionalni karakter bivše jugoslovenske škole, koji je davao 'opšte čovečansko' tj. rasplinuto školovanje u kome su gospodarili: suvišna intelektualnost i neodređena etika 'tolerantnosti i humaniteta' tj. pretežno laičko-masonske elementi. Isto tako, na mesto 'opšte religioznosti' ima da se sprovede određeno pravoslavno svetosavsko negovanje vere i crkvenosti. II Opšti cilj je, prema tome, obrazovati i vaspitati mladog srpskog čoveka i mladu srpsku devojkicu u čisto srpskom nacionalnom duhu kao odgovorne i radne članove narodne zajednice na srpskom životnom prostoru u

---

<sup>68</sup> Isto, reg.br.4/2-3, 4.

<sup>69</sup> Isto.

evropskoj zajednici./.../Načelo reformisane nastave je opterećivanje isključivo intelektualnog obrazovanja i pojačavanje radnog karaktera, tako da se celokupna nastava okreće oko čvrstog srpskog radnog nacionalnog jezgra./.../ IV Iz poremećene hijerarhije vrednosti prošle epohe imaju se vaspostaviti načela hijerarhičnih vrednosti: Boga, porodice, srpske narodne zajednice, srpskih narodnih predanja, izvučenih iz utemeljene srpske kulture i prošlosti. Škola ne daje 'dobrog čoveka uopšte', nego 'aktivnog člana srpske narodne zajednice' koji je kao takav i dobar član evropske zajednice i dobar čovek. V U pogledu pitanja tzv. Klasičnog obrazovanja srpska škola ima da se temelji na srpskoj nacionalnoj klasičnosti. Srpska klasika /je.../ zbir vrednosti prave srpske kulture, zasnovane Svetim Savom. Primeri za čojstvo i junaštvo, viteštvo i domaćinstvo srpsko dolazi iz dubine srpske narodne duše, iskazane u njenom narodnom poetskom stvaralaštvu i oplemenjene svetosavskom pravoslavnom misli.<sup>70</sup>

Državni prosvetni plan je uobličen u jesen 1943. Prema Projektu ovog plana objavljenog decembra 1943, predviđeno je obavezno osnovnoškolsko obrazovanje u trajanju od šest godina. Ono je obuhvatalo četiri razreda osnovne škole i dva razreda više narodne škole. „Cilj osnovnih škola je da našem narodu pruže osnovnu pismenost, to jest da nastavom i vaspitanjem spremaju učenike za moralne, odane, aktivne članove državne, narodne i društvene zajednice; da šire prosvetu u narodu./.../ U osnovnoj školi predaju se ovi predmeti: nauka o veri s moralnim porukama; srpski jezik; Otadžbina i njena prošlost; priroda i čovekov rad; račun i geometrija; pevanje; telesne vežbe i dečje igre.“ Višu narodnu školu pohađali bi đaci koji nisu nastavljali dalje školovanje. „Cilj viših narodnih škola je da prošire učenikovo znanje stečeno u osnovnoj školi i da mu daju potrebna uputstva za praktičan život.“ Kritikovao je koncept viših narodnih škola (u Kraljevini Jugoslaviji) koje su trajale 4 godine jer su predugo seosku decu odvajale od poslova. Predmeti u višoj narodnoj školi su bili sledeći: nauka o veri s moralnim poukama, srpski jezik, Otadžbina i njena prošlost, račun sa geometrijom, građanske i moralne pouke, privreda sa domaćinstvom, zadrugarstvo, pouke o zdravlju, ručni rad i crtanje, pevanje i telesne vežbe.<sup>71</sup>

---

<sup>70</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-13.

<sup>71</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-8, р 298/1943; „Државни просветни план (Извештај Генералног секретара Главног просветног савета Војина Драмушића)“, *Просветни гласник*, 11-12, новембар-децембар 1943,439-440.

Jedan od osnovnih problema sa kojim se suočavala reforma obrazovanja u okupiranoj Srbiji bila je velika nepismenost. Ministarstvo prosvete je početkom juna 1942. objavilo rat nepismenosti i najavilo ambiciozan plan opismenjavanja. Isticano je da je „bar 59 % srpskog seoskog življa iznad 10 godina starosti još i danas nepismeno. U stvari stanje je još gore. Ako se uzme ne onaj koji ume da čita, ili ne čita, nego onaj koji stvarno nešto čita, onda se broj nepismenih u našem narodu zacemento penje i do 90%.“ Ministarstvo prosvete je tražilo da učitelji svuda gde je to moguće otvore analfabetske tečajeve. Ukoliko oni „pravilno shvate svoju osnovnu dužnost prema narodu, možemo se nadati da će nepismenost u Srbiji biti skinuta s dnevnog reda najdalje u toku dve do tri godine.“<sup>72</sup>

U radu na Srpskom civilnom planu, ocenjeno je da se srpska kulturno-prosvetna politika zasniva na pretežno agrarnom karakteru zemlje i da mora da vodi računa pre svega o interesima srpskog seljaštva koje je uvek bilo „glavni izvor srpske radne i duhovne snage i srpske nacionalne misli.“ Konstatovano je vrlo nepovoljno stanje narodne pismenosti i ocenjeno da „problem prosvete srpskog seljačkog naroda predstavlja glavni zadatak nove reforme i reorganizacije prosvetno školskog sistema u Srbiji“. Prema podacima za 1931. godinu, Srbija je imala 59 nepismenog stanovništva, od toga 80,7% u Kosovskoj oblasti i 22,5% u Banatu. Iako je pismenost do rata povećana za 7-8%, i dalje je bila nepismena polovina stanovništva. „Stoga će jedan od glavnih problema naše budućnosti biti rad na narodnom prosvetivanju, koje predstavlja osnovu duhovne i materijalne kulture“. Prosečno je jedna škola dolazila na 2.008 stanovnika što je bilo najmanje i u odnosu na balkanske i podunavske države. Zbog toga se tražilo plansko osnivanje novih narodnih škola.<sup>73</sup>

U analizi stanja narodne pismenosti i odnosa između broja naseljenih mesta i broja osnovnih škola, iznet je podatak da prosečno na nešto manje od tri naseljena mesta dolazi jedna osnovna škola. Taj odnos je bio još nepovoljniji ako se ne uračunaju gradovi sa više osnovnih škola, pa je bilo planinskih krajeva u kojima je jedna škola dolazila na svako osmo ili deseto selo. Ipak, ni sam Beograd nije imao dovoljno osnovnih škola jer su na 295.718 stanovnika na dan 24. juna 1942. dolazile svega 34 osnovne škole.<sup>74</sup>

---

<sup>72</sup> „Рат непосмености“, *Ново Време*, 3. јун 1942.

<sup>73</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-15

<sup>74</sup> АС, Г-3, Главни просветни савет, ф-8.

Projektom Državnog prosvetnog plana umesto dotadašnjih 2.155 osnovnih škola predviđeno je ukupno 3.224 škola što je bilo povećanje od 1.111 škola. Kako je predviđeno obavezno šestogodišnje školovanje, broj viših narodnih škola trebalo je višestruko uvećati; umesto tadašnjih 250, trebalo je da bude ukupno 3.061 viša narodna škola, što je bilo povećanje od 2.811 škola.<sup>75</sup> To su svakako bile potpuno nerealne projekcije, čak i za blisku budućnost.



*„Učionica za jevrejsku decu“ - dušegupka*

---

<sup>75</sup> „Извештај о раду Просветног одбора и преглед рада Министарства просвете и вера“, *Просветни гласник*, 11-12, новембар-децембар 1943, 468.

## Zaključak

Dr Dragica Koljanin

U službi „novog poretka”.  
Osnovno školstvo i udžbenici istorije u Srbiji (1941-1944)

Prosvetna politika u Srbiji je bila jedno od sredstava za ostvarivanje ciljeva okupacije u skladu sa ideološkim i političkim ciljevima nacističke Nemačke. Posebno važnu ulogu su imali osnovna škola i udžbenici istorije. Posle uspostavljanja srpske kvislinške uprave počele su organizacione pripreme za stvaranje novog koncepta obrazovanja i školovanja, od osnovnog do najvišeg. Obavezno osnovno obrazovanje trajalo je četiri godine uz dve godine više narodne škole, čime je napušten koncept obaveznog osmogodišnjeg školovanja uveden u Kraljevini Jugoslaviji 1929. Ključnu ulogu u reformi školskog sistema imali su Velibor Jonić ministar prosvete u vladi Milana Nedića od oktobra 1941. i njegov zamenik predsednik Prosvetnog odbora Vladimir Velmar-Janković. Zamena udžbenika novim treba da je takva da u punoj meri zadovolji zahteve „novog poretka“ u skladu sa opštim izrazito antikomunističkim i antiliberalnim ideološkim konceptom okupacione i kvislinške uprave. Novi nastavni plan i program za osnovne škole usvojen je 29. decembra 1942. Ministar prosvete i vera Jonić je svojom odlukom od 30. januara 1943. propisao važenje ovog nastavnog plana i programa od početka školske 1943/1944. godine

Novi nastavni plan i program, a naročito program iz novog predmeta Otadžbina i njena prošlost pokazivali su suštinu prosvetne reforme i njene ideološke osnove. Njima su konačno postavljeni srpski geografski i istorijski okviri za shvatanje prošlosti i sadašnjosti srpskog naroda u školama. Vlada generala Nedića sve vreme svoga delovanja je strogo kontrolisala izdavanje knjiga i školskih udžbenika. Iako je postojao razrađen mehanizam cenzure i kontrole, kako od okupacionih, tako i od kvislinških vlasti, donošeni su i novi propisi iz te oblasti. Vlada je 1. oktobra 1943. donela Uredbu o pregledu i zabrani knjiga, a 29. oktobra 1943. Uredbu o osnivanju fonda za izdavanje udžbenika pri ministarstvu prosvete.

Državnim prosvetnim planom, kao delom Srpskog civilnog plana, zaokružen je koncept reforme prosvetne politike u školama što je bilo u skladu sa naporima da se Srbija uključi u „novi poredak“.